

Research article

Diversity of Zoomorphic Representation on Khorasan Metal Containers in Seljuk Art

Mohammad Mohsen Khezri ^{(a)*}

a. Ferdows Institute of Higher Education

Keywords

Seljuk metalwork,
Khorasan metalwork,
Zoomorphic containers,
Zoomorphic
representation

Citation

Khademi, Mohammad
Mohsen. (2024). Diversity
of animal representations
on metal vessels in Seljuk
art of Khorasan. *Journal of
Industrial Arts of Greater
Khorasan*. 2 (5), 119-142.

Use your device to scan
and read articles online

Abstract

The representation of animals in Iranian works of art has had a valuable place for a long time, so that even after Islam, despite the restrictions, it has continued to exist in an innovative way in the construction and decoration of objects. One of the brilliant fields of animal representation is the Seljuk era metalwork in the Khorasan region, which is very impressive due to the variety of animal species and their creative representation. This research was carried out with the aim of identifying the variety of zoomorphic representation in the metal containers of Khorasan. The method of this research is descriptive-analytical and all available samples have been taken into consideration. The results of the research show four forms of representation: 1-Zoomorphic illustrations: they are flat pictures that are drawn with different techniques 2-Zoomorphic reliefs: embossing of animals, especially harpies, lions, hawks, eagles, and horses, are featured on the body of some dishes. 3-Zoomorphic accessories: Container accessories in the form of handles, bases, doors, locks, and gutters, or related to them. 4-Zoomorphic containers: containers that are designed in the form of an animal organ. Also, the results show that accurate identification of some animal species is not possible. Therefore, the names of animals that can be identified to some extent are also given. Real animals include: lion, cat, lynx, cheetah, cow, goat, rabbit, hound, fox, camel, horse, deer, gazelle, goose, duck, pigeon, rooster, pheasant, peacock, eagle, hawk, fish, crab And scorpions and legendary creatures include: harpy, sphinx, griffin and dragon.

DOI: <https://doi.org/10.22034/hgj.2024.208919>

URL: https://hgj.imamreza.ac.ir/article_208919.html

©Authors retain the copyright and full publishing rights.

* Corresponding Authors: (Mohsen.khezri@gmail.com)

Introduction

The representation of animals from ancient times in Iranian art has held a valuable place, so much so that after Islam, despite restrictions, it continued with an intelligent approach to its life. The metal works of Khorasan in the Seljuk era were rich in imaginative representation of animals and Khorasan's position in metalworking in this era is so prominent that it is referred to as the Khorasan school of metalworking in many studies. These works have attracted the attention of famous researchers such as Arthur Pope, Asadollah Souren Melikian Shirvani, James Allan, and Rachel Ward. The metal vessels of this region in the Seljuk era were very richly decorated, to the extent that after the Mongol invasion and the migration of Khorasan metalworkers to the west, they inspired the schools of metalworking that followed, especially the Mosul metalworking. In the formation of this richness of imagery, the diversity of animal representations was very apparent, and the presence of various species of animals, both real and mythical, turned these vessels into an attractive field for researchers to enter the world of animals.

Materials and Methods

The method used in this research is practical and the style is descriptive-analytical. In this study, images and information of Iranian metal vessels in the region of Greater Khorasan were collected from famous museums around the world, books, and catalogs, and then classified into eleven main groups based on their use. This research focuses on vessels that have used animal representation in decoration or overall form. In the process of collecting images of vessels, efforts were made to use various sources to obtain a more complete picture of the details of the decorations and the overall form of the vessel.

Discussion and Findings

Animals are represented in four general forms in the metal vessels of this period, each of which can be distinguished into sub-categories: 1. Animal imagery: In this method of representation, animals are depicted on various surfaces of vessels in a two-dimensional form using different techniques. The delicacy and display of details in this method have led to a wide variety of animals being drawn on small surfaces. These images are sometimes so delicately executed that they are even placed as narrow bands on the handle of some vessels. These animal representations can be distinguished into six sub-categories in terms of display: an animal enclosed in a frame, symmetrical animals, repeated animals, animals in celestial towers, animals in the design of inscription letters, and animals combined with Islamic patterns. 2. Raised animal patterns: In this method of representation, animals are displayed in a raised and protruding form from the surface of the vessel. The most striking raised animal patterns can be seen on cylindrical beakers and conical candlestick bases. Animals such as lions, falcons, cows, horses, and harpies are seen in raised form on the shoulder, neck, and spout of the vessels, as well as on the shoulder and body of the candlesticks of this period. 3. Animal accessories: These are animal-shaped volumes that have been combined and integrated with various parts of a vessel, such as handles, bases, spouts, locks, spouts, etc., which can be divided into two categories. Functional vessel accessories: Parts of the functional vessel components such as spouts, bases, handles, and locks that are made in the form of animals. For example, the locks of a chest are made in the form of eagles with wide wings, or the base of a lamp is designed in the shape of a cat's hindquarters. Decorative vessel

accessories: In this case, animal volumes do not have a functional aspect but are connected to the functional parts of the vessels and decorate them. For example, on the handles of some vessels, cups, and lamps, a small bird is perched. Also, on the domed lids of some cylindrical incense burners, a dignified and noble bird is seated. 4. Animal vessels: These vessels are functional sculptures that are represented in the form of the body of a real or mythical animal. The most famous animal vessels of this period are cat-shaped incense burners and bird-shaped vessels.

Conclusion

The results indicate that the representation of animals in metal vessels of this period is rich in imagery. Overall, animals are represented in four main forms in the metal vessels of Khorasan: animal imagery, prominent animal roles, volumetric animal decorations, and animal vessels. Among these four groups, animal imagery had the highest number of animal representations due to its two-dimensional nature and created the most diversity in animal representations. In addition, it is not possible to reach a complete and accurate result in determining animal species. The combination of some animal imagery with arabesques and inscriptions, the display of ambiguous and abstract elements in some animal-shaped vessels, and the separation of inlaid parts in some animal images are among the most important factors contributing to the lack of accurate identification. Therefore, in this study, the names of animals that were somewhat recognizable have been added to the list. The total animals represented in the metal works of this period can be introduced as follows: Real animals: lion, cat, black ear, cheetah, cow, goat, rabbit, hunting dog, fox, camel, horse, deer, deer, goose, duck, pigeon, rooster, hoopoe, peacock, eagle,

falcon, fish, lobster, and scorpion. Mythical animals: harpy, sphinx, griffin, and dragon.

Acknowledgements

Thanks to the Metropolitan, British, Cleveland, and Khalili Museums for displaying the metal works of this period in a very deserving manner for researchers and scholars, as without these resources, the research presented would not have been possible.

مقاله پژوهشی

نوع بازنمایی جانوری بر ظروف فلزی خراسان در هنر سلجوقی

محمد محسن خضری* (الف)

(الف) عضو هیات علمی گروه ارتباط تصویری، مؤسسه آموزش عالی فردوس، مشهد، ایران

چکیده

بازنمایی جانوران در آثار هنر ایران از دیرباز جایگاه ارزنده‌ای داشته، به طوری که بعد از اسلام نیز با وجود محدودیت‌ها، به نحوی مبتکرانه در ساخت و تزئین اشیاء به حیات خود ادامه داده است. یکی از زمینه‌های درخشان بازنمایی جانوری، فلزکاری عصر سلجوقی در منطقه خراسان بوده که به دلیل تنوع گونه‌های جانوری و بازنمایی خلاقانه آن‌ها، بسیار چشمگیر است. این پژوهش با هدف شناسایی تنوع بازنمایی جانوران در ظروف فلزی خراسان انجام شده است. روش این پژوهش توصیفی-تحلیلی بوده و تمام نمونه‌های در دسترس، مدنظر قرار داشته است. نتایج پژوهش چهار نوع بازنمایی جانوری را نشان می‌دهد: ۱. تصویرسازی‌های جانوری: نگاره‌هایی هستند که با فنون مختلف بر قسمت‌های مختلف ظروف ترسیم شده‌اند. ۲. نقش برجسته‌های جانوری: برجسته‌سازی جانوران به‌ویژه هارپی، شیر، شاهین، عقاب و اسب بر بدنه برخی از ظروف است. ۳. متعلقات جانوری: اجزاء جانورسانی که به فرم دسته، پایه، در، قفل و آبریز ظروف درآمده یا به آن‌ها متصل شده‌اند. ۴. ظروف جانوری: ظروفی که به فرم اندام یک جانور طراحی شده‌اند. همچنین، نتایج نشان می‌دهد شناسایی دقیق برخی از گونه‌های جانوری امکان‌پذیر نیست. بنابراین، نام جانورانی که تا حدودی قابل شناسایی بوده‌اند هم آورده شده است. جانوران واقعی شامل شیر، گربه، سیاه‌گوش، یوزپلنگ، گاو، بز، خرگوش، سگ شکاری، روباه، شتر، اسب، آهو، گوزن، غاز، اردک، کبوتر، خروس، قرقاول، طاووس، عقاب، شاهین، ماهی، خرچنگ و عقرب و جانوران افسانه‌ای شامل هارپی، ابوالهول، شیردال و اژدهاست.

تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۰۹/۲۰

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۲/۱۲/۲۲

تاریخ انتشار: ۱۴۰۳/۰۱/۰۱

شماره صفحات: ۱۴۲-۱۱۹

واژگان کلیدی:

فلزکاری سلجوقی، فلزکاری خراسان، ظروف برنزی سلجوقی، ظروف جانوری، بازنمایی جانوری

استناد به مقاله:

خضری، محمد محسن. (۱۴۰۳). تنوع بازنمایی جانوری بر ظروف فلزی خراسان در هنر سلجوقی. هنرهای صنایع خراسان بزرگ. ۲ (۵)، ۱۱۹-۱۴۲.

از دستگاه خود برای اسکن و خواندن مقاله به صورت آنلاین استفاده کنید.

DOI: <https://doi.org/10.22034/hgj.2024.208919>

URL: https://hgj.imamreza.ac.ir/article_209633.html

©Authors retain the copyright and full publishing rights.

مشربه‌های خراسان، هیچ بخشی از ظرف، از وجود صورت‌های جانوری بی‌بهره نمانده است. تدوین این پژوهش با هدف شناخت شیوه‌های بازنمایی این جانوران انجام شده است. مسئله پژوهش حاضر مطالعه تنوع بازنمایی جانوران در ظروف فلزی خراسان در هنر سلجوقی است. بر اساس اهداف، سؤالات پژوهش چنین است: ۱. بازنمایی جانوران در طراحی و ساخت ظروف فلزی خراسان در قلمرو سلجوقی به چه صورت‌های انجام شده است؟ ۲. گونه‌های مختلف جانوری در طراحی و ساخت ظروف فلزی خراسان در قلمرو سلجوقی از چه تنوعی برخوردار است؟

پیشینه پژوهش

حسینی (2017) پژوهشی با عنوان «درآمدی بر شناخت مجسمه‌های سفالی جانورسان ایران در سده‌های ۶ تا ۸ هجری» دارد. در این مقاله ظروف صرفاً بر اساس نوع جانور دسته‌بندی شده است، اما با توجه به اشتراکات زیادی که ظروف سفالی و فلزی این دوره با هم دارند می‌توان از این پژوهش بهره برد (Hossenli, 2017). کمندلو و رجبی (2015) مقاله‌ای با عنوان «بررسی کتیبه و درخت سخنگو در هنر فلزکاری خراسان در سده‌های ۶ و ۷ قمری» دارد که به ریشه‌یابی درخت سخنگو یا همان واقواق^۷ در هنرهای صناعی ایران و شناسایی انواع آن در هنر فلزکاری خراسان پرداخته است. پژوهشگر در این مقاله حضور این درخت را به دو صورت تبیین کرده است. یکی به صورت درختی با صورت‌های انسان و جانوران مختلف (درخت سخنگو) و دیگری حضور آن در قالب کتیبه‌های ثلث و کوفی (کتیبه‌های سخنگو). این تحقیق از جهت ریشه‌یابی حضور جانوران در تزیینات گیاهی و کتیبه‌ای حائز اهمیت است (Kamandlu, 2015). خضری و چارثی (2016) در مقاله‌ای با عنوان «بررسی خطوط و تزیینات کتیبه‌های کوفی

هنر فلزکاری خراسان در عصر سلجوقی مورد توجه محققان بزرگی چون آرتور پوپ^۱، اسدالله سورن ملکیان شیروانی^۲، جیمز آلن^۳، شیلا کن‌بای^۴، ریچارد اتینگهاوزن^۵ و ریچل وارد^۶ قرار گرفته است. اهمیت خراسان بزرگ در فلزکاری این عصر چنان برجسته است که در پژوهش‌های بسیاری با تأکید و به‌دفعات از نام خراسان یاد شده است. به گفته زکی محمدحسن، در میان سرزمین‌های سلجوقی که در این عرصه برجسته بودند، خراسان در پیشاپیش همه قرار دارد، شاید از آن رو که این استان در روزگار فرمانروایی سامانی مرکز بزرگ تولید ظروف برنزی و تزیین آن با نقوش دوره ساسانی بوده است (Hasan, 2009: 27). ظروف فلزی خراسان در عصر سلجوقی از چنان تزیینات غنی برخوردار بوده که پس از حمله مغول و مهاجرت فلزکاران خراسان به غرب، الهام‌بخش مکاتب فلزکاری بعد از خود، به‌ویژه فلزکاری موصل گردیده است. در شکل‌گیری این غنای تصویری، جانوران حضور بسیار چشمگیری دارند. این حضور چشمگیر، وام‌دار دوران باستان در ایران است که جانوران را به شکلی واقع‌گرایانه بازنمایی نموده‌اند. این میراث تصویری در اوایل دوره اسلامی با وجود محدودیت‌ها، با روش‌هایی مبتکرانه به حیات خود ادامه داده است؛ گاهی همراه با کتیبه‌های اسلامی، گاهی با تعریف کاربردهایی تازه و گاهی با انتزاعی نمودن فرم جانوران. این تحولات موجب شده است تا فرم‌های جانوری و بازنمایی آن‌ها، شکل‌های خلاقانه‌ای به خود بگیرد. ظروف فلزی سلجوقی یکی از زمینه‌های بروز این تحولات تصویری است. حضور گونه‌های مختلف جانوران، اعم از واقعی و افسانه‌ای، این ظروف را تبدیل به یکی از بسترهای مناسب برای ورود به دنیای جانوران نموده است. به‌گونه‌ای که در برخی از شاخص‌ترین ظروف فلزی سلجوقی از جمله

1. Arthur Upham Pope
2. Assadullah Souren Melikian-Chirvani
3. James W. Allan
4. Sheila R. Canby
5. Richard Ettinghausen
6. Rachel M Ward
7. Waqwaq

و ثلث بر ظروف فلزی ایران در قلمرو سلجوقیان» انواع خطوط کوفی و ثلث انسان‌نما و جانورسان را معرفی و دسته‌بندی کرده‌اند (Khezri & Chareie: 2016). طاهری (2011) در مقاله‌ای با عنوان «درخت مقدس، درخت سخنگو و روند شکل‌گیری نقش واق» به ارتباط درخت مقدس، درخت زندگی و درخت سخنگو با نقش واق پرداخته و آن را ریشه‌یابی نموده است (Taheri, 2011). آژند (2009) در مقاله‌ای با عنوان «اصل واق در نقاشی ایران» این نقش را به‌عنوان اصل ششم نقاشی ایران مطرح نموده که در دوره سلجوقیان با هدف تزیین در آثار مختلف پدیدار گشته است. در این مقاله تصویر قلمدانی از دوره سلجوقی آمده که تزیینات گیاهی-جانوری آن با عنوان نقش واق معرفی شده است (Azhand, 2009). در پژوهش‌هایی که تاکنون در حوزه فلزکاری سلجوقی صورت گرفته، آنچه کمتر مورد توجه قرار داشته، توجه به فرم در طراحی و تصویرسازی بر سطح ظرف است، چراکه اغلب جنبه‌های تاریخی و باستان‌شناسی در اولویت بالاتری قرار داشته است.

روش پژوهش

روش انجام این پژوهش از نظر هدف کاربردی و از نظر ماهیت و روش توصیفی-تحلیلی است. در این پژوهش ابتدا تصاویر و اطلاعات ظروف فلزی ایران در منطقه خراسان بزرگ از پایگاه موزه‌های معتبر دنیا، کتاب‌ها و کاتالوگ‌های داخلی و خارجی جمع‌آوری شده و سپس بر اساس کاربردشان در یازده گروه اصلی طبقه‌بندی گردیده است. این پژوهش به ظروف اختصاص دارد که به هر نحوی از تزیینات جانوری در تزیینات استفاده نموده‌اند که البته با توجه به گستردگی حضور جانوران، دامنه بسیار وسیعی از این ظروف در این محدوده قرار می‌گیرد. در فرآیند جمع‌آوری نمونه‌ها سعی شده تا حد امکان، زوایای مختلف ظروف از منابع مختلف در

دسته‌بندی‌ها لحاظ شود تا تصویر کامل‌تری از فرم ظرف حاصل گردد. همچنین، برای تعیین بازه تاریخی هنر سلجوقی به سخن هیلن برند^۱ در کتاب *سلجوقیان*^۱ استناد شده است که دسته‌بندی‌های سلسله‌ای را برای بررسی هنر این دوران منحرف‌کننده می‌داند. هیلن برند به ویژگی‌های مشترک سبکی در هنر سلجوقی اشاره می‌نماید که با عنوان «سبک هنر سلجوقی» می‌توان از آن یاد کرد. این دوران که از ۳۹۰ ق تا ۶۱۷ ق (۱۰۰۰ تا ۱۲۲۰ م) را در برمی‌گیرد، قبل از حکومت سلجوقیان آغاز شده و تا سال‌ها پس از انحطاط آن‌ها ادامه داشته است (Baworth, 2001: 158).

در مورد محدوده ظروف فلزی ایران هم نمی‌توان به‌طور دقیق به مرزهای جغرافیایی آن زمان استناد کرد، چراکه تغییر مکرر مرزهای سیاسی به دلیل کشورگشایی و مهاجرت هنرمندان کار پژوهش را دشوار می‌نماید. آرتور پوپ این قلمرو را چنین تعیین می‌نماید: «هنر همه سرزمین‌هایی که تحت نفوذ سیاسی و فرهنگی ایران قرار گرفته‌اند، بنابراین بهتر است آثاری را که تعیین دقیق محل ساخت آن‌ها ابهاماتی دارد بر اساس ویژگی‌های سبکی این دوره شناسایی نمود». (Pope, 2000: 2869). بنابراین در پژوهش حاضر علاوه بر توجه به محل ساخت ظروف فلزی این منطقه به ویژگی‌های سبکی فلزکاری آن‌هم توجه شده است.

بازنمایی^۲ جانوری^۳ در هنر اسلامی

هنرمندان دوره اسلامی در حوزه‌های غیردینی، به‌صورت‌های انسانی و جانوری روی آوردند و با اقتباس از هنر دوران قبل از اسلام، سبک‌های تصویری تازه‌ای خلق کردند که در هنر سلجوقی اوج آن را شاهد هستیم. در مقاله‌ای با عنوان «بازنمایی فیگوراتیو در هنر اسلامی» که در پایگاه موزه متروپولیتن منتشر شده، درباره این موضوع چنین آمده است: با گسترش اسلام، سنت‌های هنر فیگوراتیو (اندام‌وار) عمیقاً بر توسعه هنر اسلامی تأثیر گذاشت. تزیینات شامل

1. Robert Hillenbrand

2. *The History of the Seljuq Turks (Routledge Studies in the History of Iran and Turkey)*

۳. در تعریف اصطلاح «هنر بازنمایانه» چنین آمده است: «هنر بازنمایانه در نقاشی و مجسمه‌سازی معمولاً به تصاویری اطلاق می‌شود که برای بیان آنچه مدنظر بوده، به روشنی قابل تشخیص است، مانند یک انسان، یک موز، یک درخت و غیره. چنین تصاویری نیازی به واقعی بودن ندارند. بنابراین لازم نیست درخت سبز یا حتی راست باشد، بلکه باید به‌وضوح نمایانگر یا قابل تشخیص باشد» (Representational Art, n.d.).

۴. «داشتن صورت یا ظاهر حیوانی و نسبت دادن صورت یا ماهیت حیوان به چیزی مانند معبود» (Zoomorphic, 2021).

بازنمایی‌های اندام‌وار در واژگان تزئینی خود شد که از منابع مختلف استخراج شده بود. اگرچه با به تصویر کشیدن اشکال انسان و حیوان در هنر و معماری مذهبی در اسلام مخالفت وجود دارد، اما در حوزه غیردینی چنین بازنمایی‌هایی تقریباً در تمام فرهنگ‌های اسلامی شکوفا شده است. مخالفت اسلامی در برابر بازنمایی موجودات زنده ناشی از این باور است که آفرینش اشکال زنده منحصر به خداوند است. قوی‌ترین اظهارات در این مورد در احادیث بیان شده است، جایی که نقاشان به چالش کشیده می‌شوند تا در آثار خود «جان بدمند» و تهدید به مجازات در روز قیامت می‌شوند. قرآن بت‌پرستی را محکوم می‌کند و از اصطلاح عربی المصوّر («خالق صورت‌ها» یا هنرمند) به‌عنوان لقبی برای خدا استفاده می‌کند. تا حدی که در نتیجه این تمایلات مذهبی در نقاشی، چهره‌ها اغلب ساده‌سازی^۱ شده‌اند و در برخی موارد موارد تخریب آثار هنری فیگوراتیو رخ می‌داد. شمایل‌شکنی^۲ در دوره بیزانس شناخته شده بود و شمایل‌گریزی^۳ یکی از ویژگی‌های جهان یهودی بود. بنابراین، اعتراض اسلامی به

بازنمایی‌های اندام‌وار^۴ در یک زمینه وسیع‌تر قرار می‌گرفت. هنرمندان همچون سایر تزئینات اسلامی، فرم‌های اولیه انسانی و حیوانی را آزادانه اقتباس نموده و سبکی ویژه دادند و تنوع زیادی از طرح‌های فیگوراتیو به وجود آوردند (The Metropolitan Museum of Art, 2001).

همچنین آثار پوپ درباره بازنمایی جانوران در ظروف دوره اسلامی می‌نویسد: این خصلت ویژه هنر ایرانی (پیدایش ظروف با اشکال جانوران که از حدود ۳۰۰۰ قبل از میلاد آغاز می‌شود) به دوره ساسانی بازمی‌گردد. حتی هنگامی که جانوران را مستقیماً نشان ندادند برخی از جزئیات، این طرز فکر غالب را آشکار می‌سازد؛ بدنه، گردن و لوله مشربه‌ها الهام گرفته شده از شکل پرنده‌گان است (Pope, 2000: 2886).

در برخی از ظروف دوران اولیه اسلامی تأثیر هنر ساسانی چنان پررنگ است که صرفاً داشتن کتیبه کوفی می‌تواند سبک آن را از دوره ساسانی متمایز کند (تصویر ۱).

تصویر ۱: مشربه کتیبه‌دار با نقوش پرنده‌گان، طلا با نقوش حکاکی شده، دوره آل‌بویه، ایران یا عراق، موزه کلیولند (URL1)

چند هزارساله ایرانیان با اندام حیوانات و پرنده‌گان در انتخاب این مضامین بی‌تأثیر نبوده است (Tanavoli, 2013: 31).

دسته‌بندی ظروف فلزی ایران در عصر سلجوقیان

سیر تحول فلزکاری ایران را از استقرار حکومت اسلامی تا حمله مغول را می‌توان به دو دوره تقسیم نمود. دوره نخست (۱۰۵۰-۷۵۰م) که تداوم سنت‌های تزئینی ساسانی را شاهد هستیم. نقوش انتزاع کمتری دارند و تصویرسازی‌ها

پرویز تناولی در کتاب تاریخ مجسمه‌سازی در ایران دلایل توجه به بازنمایی جانوران را این‌گونه بیان نموده است: یک نگاه کلی به اشیاء کاربردی نشان می‌دهد که در آغاز جنبش تصویرگرایی، موضوع حیوان بیش از انسان مورد توجه بوده که دلایل مختلفی داشته است. اول این‌که اندام حیوانات و پرنده‌گان برای اشیاء کاربردی مانند قفل و سرمدان و عودسوز مستعدتر و متنوع‌تر از اندام انسان است. نکته دوم اینکه تداعی کمتری از بت‌سازی دارد. علاوه بر این نکات، آشنایی

1. Stylized
2. Iconoclasm
3. Aniconism
4. Figurative

اغلب بیانگر داستان‌ها و افسانه‌های ایرانی هستند. در دوره دوم (۱۲۵۰-۱۰۵۰م) با سلطه غزنویان و سپس سلجوقیان بزرگ بر ایران، شاهد شکوفایی هنر فلزکاری در ایران هستیم. سبک هرات در شرق و موصل در غرب، فلزکاری جهان اسلام را پرآوازه می‌سازند. هنرمندان ایرانی با استفاده از فن مرصع‌کاری و قلم‌زنی، تزیینات بی‌نظیری خلق می‌کنند و چنین است که کثرت نقوش در عین ظرافت، وحدت کم‌نظیری را می‌آفریند ([National Conference on Iranian Studies, 2005: 301](#)). به‌طورکلی، اشیاء فلزی دوران اسلامی به شش گروه اصلی تقسیم می‌شوند که شامل اشیاء خانگی و مذهبی، درها و پنجره‌ها، ابزارآلات علمی، تجهیزات جنگی، زینت‌آلات و درنهایت سکه‌ها هستند. ظروف فلزی موردپژوهش که در گروه اشیاء خانگی و مذهبی قرار می‌گیرند از این قرارند: ۱. مشربه‌ها، ۲. دیگچه‌ها، ۳. ظروف پایه‌دار (جام و ظروف کاسه‌ای شکل)، ۴. ظروف مسطح (بشقاب و سینی)، ۵. تنگ‌های آبخوری و پارچه‌ها، ۶. شمعدان‌ها و چراغ‌ها (پایه شمعدان، چراغ ایستا، پیه‌سوز)، ۷. بخوردان‌ها، ۸. قلمدان‌ها، ۹. مرکبدان‌ها، ۱۰. هاون‌ها و ۱۱. صندوقچه‌ها ([Khezri, 2016: 31](#)).

جانوران بازنمایی شده در ظروف فلزی خراسان

شناسایی دقیق تمام گونه‌های جانوری در ظروف فلزی این دوره به دلیل رویکرد خاص آن‌ها در بازنمایی جانوران دشوار است. پیوند تزیینات گیاهی، اسلیمی، هندسی و کتیبه‌ای با نقش جانوری و همچنین نمایش ابهام‌آمیز برخی از ظروف جانوری به این رویکرد خاص فلزکاران خراسان برمی‌گردد. به‌عنوان مثال، دسته‌ای از بخوردان‌های جانوری این دوره در قالبی از هم‌آمیزی گربه و شیر ساخته شده‌اند، به‌طوری‌که در پژوهش‌های مختلف با نام‌های متفاوتی از جمله شیر، سیاه‌گوش، گربه و یا گربه‌سان معرفی شده‌اند! برخی از جانوران مانند خرگوش با مشخصه خود که همان گوش‌های بلند است، شناخته می‌شوند، اما در مورد همه جانوران تعیین هویت به این سادگی نیست. بنابراین، در پژوهش حاضر علاوه بر جانورانی که با ویژگی‌های برجسته خود قابل‌تشخیص هستند، نام جانورانی که احتمال حضورشان هم وجود دارد، آورده شده است.

جانوران واقعی

این جانوران شامل انواع پستاندار، پرنده، حشره و ماهی هستند. پستانداران عبارتند از شیر، سیاه‌گوش یا یوزپلنگ، گربه، گاو، بز، خرگوش، سگ شکاری، روباه، شتر، اسب، آهو و گوزن. پرنده‌گان شامل غاز یا اردک، کبوتر، خروس، قرقاول، طاووس، عقاب و شاهین. حشرات شامل خرچنگ و عقرب و درنهایت ماهی‌ها که بیشتر در برج‌های دوازده‌گانه فلکی به تصویر کشیده شده‌اند. در ادامه به نقش و جایگاه برخی از پرکاربردترین گونه‌های جانوری در ظروف فلزی این دوره می‌پردازیم.

شیر: این حیوان مهم‌ترین جایگاه را در ظروف فلزی خراسان دارد، به‌طوری‌که گروهی از بخوردان‌های جانوری این دوران با الهام از اندام شیر ساخته شده‌اند (تصاویر ۲۷-۲۵). در برخی از پایه شمعدان‌ها ردیفی از شیرهای نشسته به‌صورت نقش‌برجسته مشاهده می‌شود (تصویر ۱۷). همچنین، بر گردن و آبریز برخی از مشربه‌های استوانه‌ای شیرهایی برجسته‌سازی شده‌اند (تصویر ۱۵). شیر در ادوار قبل و بعد از اسلامی مظهر نیرو و قدرت، پادشاه و مبارزه معرفی شده است، همچنین نشانگر برج اسد، پنجمین علامت منطقه البروج و در نزد محققین علم نجوم، صورت شمالی و خانه آفتاب است. به همین دلیل، این حیوان سمبل خورشید، برکت و باروری بوده است. نقش «شیر و خورشید» برای اولین بار بر روی سکه‌های دوران سلجوقی مشاهده می‌شود که تمام این شواهد در کنار رشد گسترده علم نجوم در این دوره احتمال توجه به مفاهیم نجومی را مطرح می‌کند. به‌علاوه، ساخت مجسمه‌های سفالی و فلزی شیر به همراه کاربرد این حیوان به‌عنوان یک نقش تزیینی، می‌تواند تحت تأثیر عوامل تاریخی یا سیاسی صورت گرفته باشد؛ از جمله ارتباط آن با نام یکی از بزرگ‌ترین شاهان این دوره یعنی آلپ ارسلان (دومین شاه سلجوقی) که در لغت به معنای «شیر شجاع» است ([Hosseini, 2017 : 57](#)).

خرگوش: ظاهراً خرگوش از جانوران محبوب این دوران است. گاهی به‌صورت متقارن در مرکز یک بشقاب در حال دویدن است (تصویر ۶)، گاهی به‌صورت ردیفی باریک و پیوسته از پی هم در حال حرکت‌اند، گاهی در حال گریز از سگ شکاری، روباه و شیر است و گاهی هم در تلفیق با نقوش

گیاهی و کتیبه‌ای دیده می‌شود. نکته جالب توجه این‌که خرگوش در برخی از تصویرسازی‌ها به شکل بالدار ترسیم شده است (تصویر ۹). این خرگوش‌ها به صورت ردیفی باریک دورتادور بدنه ظرف در حال حرکت هستند. این نوارهای باریک در قسمت‌های پایه، بدنه، شانه، آبریز و دسته برخی از مشربه‌های این دوران هم مشاهده می‌شود. گاهی نحوه ترسیم آن‌ها به گونه‌ای است که تصور می‌شود زنده و متحرک هستند. یک خرگوش نگاهی به پشت سر دارد، یکی به روبرو و این ریتم به صورت منظم تکرار شده است. ملکیان شیروانی در نگاره‌های کتاب *ورقه و گلشاه* که اثری از دوره سلجوقی است به شخصیت خرگوش این‌گونه اشاره می‌کند است: خرگوش در متن داستان وجود ندارد، اما در برخی نگاره‌ها به گونه‌ای ترسیم شده که انگار نظاره‌گر داستان است، حتی گاهی میان پای اسب‌های جنگاوران. شاید تصویر خرگوش اشاره طنزآمیز هنرمند از خودش باشد (Eivoghi, 2021:75).

قمری است و الهه‌های ماه و مادر را تداعی می‌کند. خرگوش به دلیل زاد و ولد زیاد، نماد رایج باروری و شهوت است. همچنین، در بسیاری از فرهنگ‌ها خرگوش صحرایی را با خردمندی و مهارت مرتبط می‌دانند (Shepherd, 2014: 190-191).

گاو: مشربه‌های مخروطی این دوران، انتزاعی شده بدن گاو هستند (تصاویر ۲۵-۲۳). گاهی گاو طعمه شیر می‌شود که ریشه‌های کهن و نمادین دارد (تصویر ۲۶). در ظروف فلزی این دوران گاو در برج‌های فلکی حضور دارد و برج ثور (اردیبهشت‌ماه) را نمایش می‌دهد. «گاو نماد مظهر مردانگی و اقتدار مردسالارانه است و به صورت ضمنی مفاهیم خورشیدی، مذکر و سلطنتی را القا می‌کند. زرتشتی‌ها معتقد بودند که نخستین حیوانی که آفریده شد، گاو نر سفیدرنگی بود که از تخم‌های گیاهان و حیوانات گوناگون به وجود آمدند. از نظر هندوها، گاو نماد باروری و نعمت است» (Shepherd, 2014: 193-194).

شاهین: نقش شاهینی که طعمه‌اش را به منقار و چنگال‌هایش گرفته از نشانه‌های فلزکاری مکتب خراسان محسوب می‌شود. شاید بتوان وفور ساخت نقوش و مجسمه پرنده‌گان به خصوص در قرون ششم و هفتم

پرنده شکاری است (Hosseini, 2017:58).
عقاب: در ظروف این دوره، تشخیص شاهین از عقاب کمی دشوار است. در برخی از صندوقچه‌ها، عقاب‌هایی با بال‌های گشوده در حکم محافظ به عنوان قفل تعبیه شده‌اند (تصویر ۱۹). در یک مشربه، عقاب‌هایی با بال‌های گشوده به صورت برجسته بر بدنه ظرف نقش شده است (تصویر ۱۶). با این وجود، عقاب بیشتر در حال شکار سایر جانوران مشاهده می‌شود (تصویر ۱۰). «عقاب اغلب اصالت را تداعی می‌کند. این پرنده نزد زرتشتیان قدیم نماد فرّ الهی شاه بود. عقاب دو سر از نمادهای خورشیدی و نشانه قدرت مطلق سلطنت و الهه آسمانی است» (Shepherd, 2014: 200).

سگ: این حیوان بیشتر در حال تعقیب خرگوش دیده شده که در نواری باریک دور بدنه ظرف، چرخیده است. این تعقیب و گریز گاهی به تزئینات اسلیمی هم راه پیدا کرده است (تصویر ۱۴). «سگ را می‌توان با مرگ مرتبط دانست. زرتشتی‌ها معتقدند یک سگ روح را در سفر به دنیای دیگر همراهی می‌کند» (Shepherd, 2014: 200).

قرقاول: این پرنده را از فرم پیچ‌دار دُم‌ش، نوک کج و بدن طرح‌دارش می‌توان تشخیص داد. تصاویری از این پرنده در سفالینه‌های سلجوقی دیده شده است. بنابراین، احتمال حضورش را در ظروف فلزی قوت می‌بخشد. برخی از خوردان‌های سلجوقی که به حجم یک پرنده ساخته شده‌اند، احتمالاً قرقاول یا عقاب هستند. «در فرهنگ چینی، قرقاول یکی از الگوهای اولیه ققنوس و نماد زیبایی و ملکه است» (Shepherd, 2014: 209).

اسب: این حیوان معمولاً با سوارکار دیده می‌شود، فردی که در حال تیراندازی یا شمشیرزنی بوده و گاهی هم شاهین یا

عقابی بر دست او نشسته است. همچنین، در برج‌های فلکی، تصویر کماندار با نیم‌تنه‌ی اسب مشاهده می‌شود (تصاویر ۱۱-۱۰).

جانوران اساطیری

این جانوران عبارت‌اند از: ابوالهول^۱ (حیوان با سر انسان)، شیردال^۲ (ترکیب حیوان و پندگان)، هارپی^۳ (پرنده با سر انسان) و اژدها (مار با سر جانور افسانه‌ای) است. **هارپی:** در لغت‌نامه دهخدا، نام سه موجود عجیب‌الخلقه بالدار است. چهره‌ی این موجود به چهره‌ی زن و بدن او به کرکس می‌ماند، ناخن‌های برگشته دارد و مرگ و کشمکش شدید را تجسم می‌دهد. از میان جانوران افسانه‌ای، هارپی از پرتکرارترین‌ها در این ظروف است. در بین نمونه‌های این پژوهش، دو مشربه مشاهده می‌شود که ردیفی از «هارپی‌های تاج‌دار» به صورت نقش برجسته بر شانه‌ی آن‌ها کار شده‌اند (تصاویر ۱۸، ۱۶). در مرکز تعدادی از بشقاب‌های این دوره، تصاویر این جانور درون دایره‌ای محصور شده است (تصویر ۴). تصویرسازهای متنوع این موجود بر سفالینه‌ها، کاشی‌ها و مجسمه‌های سفالی این دوره حکایت از جایگاه ویژه او دارد. این جانور در دو نمونه به حروف تصویری کتیبه نیز راه پیدا کرده است. در یک مرکبدان مرصع‌کاری شده

شباهت زیادی با سایر پندگان حواشی خود دارد و تنها تمایزش، سر انسانی اوست (تصویر ۱۳). «هارپی در دوره اسلامی نماد ستاره‌عطار و مرتبط با مفاهیم کیهان‌شناختی و ستاره‌شناسی بوده، همچنین هارپی نزد فرقه‌ای از شیعیان نماد امام غایب محسوب می‌شده است» (Abeddoos, 2009: 89).

ابوالهول: این جانور در ظروف این پژوهش معمولاً با سر انسانی تاج‌دار که به نظر می‌رسد هاله‌ای دور سرش دارد، ترسیم شده است. سر این جانوران شباهت زیادی به سر هارپی‌های هم‌دوره‌اش دارد (تصویر ۲-راست). پوپ در کتاب *سیری در هنر ایران*، به اسبی بال‌دار، با سر انسان تاج‌دار اشاره می‌کند که یکی از مضامین موردعلاقه فلزکاری این دوره است. او عقیده دارد که این اسب بال‌دار شاید مشخصه‌ی بُراق، مرکب افسانه‌ای پیامبر (ص) باشد (Abeddoos, 2000: 4/2881). ابوالهول در دوره باستان از خدایان یا نگهبانان معابد بوده است. مظاهری خداگونه داشته و تجسم خدایان تلقی می‌شدند. این نماد یکی از عناصر مهم تزئینی آثار سده‌های پنج تا هشت هجری در ایران است. شیر با سر انسان بر زمینه‌ای پر از گیاهان پریپچ و بی‌انتها و گاهی به صورت محافظ در طرفین گیاه، همراه با بال‌هایی فره و نیرویی ماورایی که نویدبخش فراوانی، برکت، بهار، دوری از سرمای زمستان و رکود بوده است (Abeddoos, 2009: 89).

تصویر ۲: راست: ابوالهول‌های متقارن. وسط: شیردال‌های متقارن، چپ: نمای کامل کاسه‌ی کتیبه‌دار، مرصع‌کاری شده، قرن ۶ ق، خراسان،

مجموعه هنری ساتبیز (URL2)

1. Sphinx
2. Griffon
3. Harpy

هستند. در ادامه به تشریح هرکدام و زیرمجموعه‌هایشان می‌پردازیم.

تصویرسازی‌های جانوری

در این شیوه، جانوران با فنون مختلف بر سطح ظروف و به‌صورت دوبعدی، ترسیم شده‌اند. این تصویرسازی‌ها گاهی چنان ظریف انجام شده که حتی به شکل نواری باریک بر دسته برخی از مشربه‌ها نیز جای گرفته‌اند. تصویرسازی‌های جانوری را می‌توان از نظر تنوع حالات بازنمایی به این صورت معرفی نمود:

جانوری محصور در یک قاب: در این حالت یک جانور در قابی اغلب دایره‌ای مورد توجه قرار گرفته است (تصاویر ۳-۵). هارپی و همچنین پرنده‌ای شبیه اردک یا قرقاول با زمینه‌ای از تزیینات گیاهی جزو جانوران پرکاربرد هستند.

شیردال: این جانور که یادآور دوره‌های قبل از اسلام در ایران است، در ظروف فلزی این دوران حضور کمتری دارد. در یک ظرف مرصع‌کاری شده از خراسان در تصویر ۲ (وسط)، تصویر یک جفت شیردال متقارن مشاهده می‌شود. نکته جالب توجه این‌که از دم این موجودات، سر موجود دیگری روییده است!

اژدها: اژدها به‌صورت منفرد در ظروف فلزی این پژوهش، مشاهده نمی‌شود و صرفاً در ترکیب با حروف برخی از کتیبه‌ها و یا در تلفیق با تصویرسازی‌های تاج و تخت پادشاهی دیده شده است. چهره‌اش نیم‌رخ ترسیم شده و از دهان کاملاً باز که حالتی تهاجمی دارد، شناسایی می‌شود (تصویر ۱۳).

تنوع بازنمایی جانوران در ظروف فلزی خراسان

جانوران به چهار فرم در ظروف فلزی این دوره بازنمایی شده‌اند که هرکدام به دسته‌های فرعی‌تر قابل تفکیک

تصویر ۳ (راست): شیردال، برشی از مرکز یک سینی قرن ۶ق، کنده‌کاری شده، موزه ویکتوریا آلبرت لندن (Pope, 2000:1288)

تصویر ۴ (وسط): هارپی، برشی از کاسه، سمرقند یا ماوراءالنهر، قرن ۶ق، موزه ویکتوریا آلبرت (Chirvani, 1983:93)

تصویر ۵ (چپ): پرنده‌هایی در دایره، برشی از مرکبدان، خراسان، قرن ۶ق، موزه اوتاریو، تورنتو (Canby, 2016:273)

(تصویر ۷)، دو طاووس بر بدنه یک مشربه در حالی که بخشی از بدنشان بر هم منطبق است، به هم چشم دوخته‌اند (تصویر ۸). دو هارپی متقارن که سرشان بر هم منطبق است در بخش زیرین بدنه یک جام به ظرافت ترسیم شده‌اند (تصویر ۱۰).

جانوران متقارن هم: در این حالت، شاهد تکرار متقارن یک جانور به شکل‌های مختلف هستیم. به‌عنوان مثال، سه خرگوش حول یک دایره، درحالی‌که گوش‌هایشان بر هم منطبق است، در حال گردش هستند (تصویر ۶). دو بز بالدار متقارن یک پایشان را بالا آورده و سرشان را برگردانده‌اند

تصویر ۶ (راست): سه خرگوش منطبق بر هم در مرکز بشقاب، خراسان، قرن ۶ ق، موزه هنر دالاس (Canby, 2016: 223)

تصویر ۷ (وسط): دو بز بال‌دار متقارن در بشقاب آلپ ارسلان، نقره، ۴۵۹ ق، موزه هنرهای بوستون (Pope, 2000: 1348)

تصویر ۸ (چپ): دو قرقاول متقارن بر بدنه یک مشربه برنجی، خراسان، قرن ۶ ق، مجموعه سات‌بیز (URL3)

می‌شود، گاهی هم تکرار با تنوع همراه است. به‌عنوان مثال، خرگوش‌هایی که در دو ردیف بر بدنه یک مرکبدان مرصع شده‌اند با ریتمی متناوب حرکتی پویا را به نمایش گذاشته‌اند (تصویر ۹).

جانوران تکرارشونده: در این حالت، جانوران با ریتمی منظم یا نامنظم تکرار می‌شوند. تعقیب و گریز خرگوش و سگ شکاری، عقاب در حال شکار، اسب و سوارکار برخی از نقوش تکرارشونده هستند (تصاویر ۹-۱۰). گاهی یک جانور بدون تغییر در پیرامون حجم یک ظرف به‌صورت منظم تکثیر

تصویر ۹: خرگوش‌های بالدار بر بدنه مرکبدان، خراسان، اوایل قرن ۷ ق، مرصع شده، مجموعه نوحه السعید (Allan, 1982: 37)

خرگوش، قرقاول و اسب‌سواران به تصویر درآمده‌اند. همچنین، در حاشیه پایینی، هارپی‌هایی متقارن که سرشان بر هم منطبق است، مشاهده می‌شود.

در تصویر ۱۰، جانوران مختلف همراه با تنوع زیاد، غنای تصویری این جام را افزایش داده است. درون هر قاب، عقابی در حال شکار ترسیم شده که با تغییر قاب، نوع جانوری که طعمه عقاب شده، تغییر کرده است. در حواشی قاب‌ها،

تصویر ۱۰: تکرار جانوران مختلف بر بدنه یک جام برنجی، مرصع‌کاری شده با نقره، قرن ۶ ق، خراسان، موزه بریتانیا (URL4)

این دوران است که اغلب بر مشربه‌ها و مرکبدان‌ها دیده می‌شود. تصاویر جانوران در برج‌های فلکی شامل قوچ

جانوران در برج‌های فلکی: نقوش برج‌های دوازده‌گانه «منطقه البروج» از تصویرسازی‌های پرکاربرد در ظروف فلزی

پیداست که بر روی آن آمده است. این ابیات طوری است که تصاویر این برج‌های دوازده‌گانه را به‌عنوان محافظ سازنده و مالک آینده آن در ذهن متبادر می‌کند. (Sochok et al., 2006: 19).

تصویر ۱۱: برشی از یک مشربیه برنجی، مرصع‌کاری شده با نقوه و مس و ترکیبی از یک ماده سیاه، هرات، ۵۷۷ ق، ارتفاع ۴۴،۵ cm، از راست: کماندار (آذرماه)، شیر (مردادماه)، خرچنگ (تیرماه). مجموعه نوحه السعید (Allan, 1982: 50).

نگارگری ایران، منشأ صور جانوری آن را نمادهای کیهانی می‌داند» (Kamandlu, 2015: 81).
جانوران در حروف کتیبه‌ها: در این کتیبه‌ها، سرهای انسان بر سر حروف عمودی به‌خصوص الف و لام قرار گرفته‌اند. در برخی از نمونه‌ها علاوه بر صور انسانی، جانوران مختلف به‌ویژه خرگوش و هارپی مشاهده می‌شوند. این جانوران یا لابه‌لای حروف جای گرفته‌اند و یا در طراحی حروف آن‌ها مشارکت دارند (تصویر ۱۲).

در برخی از این برج‌ها، تلفیق یا انطباق شگفت‌انگیز جانوران قابل مشاهده است. به‌عنوان مثال، در تصویر ۱۱ در صورت فلکی کمان از انتهای دم کمانگیر، یک سگ شکاری بالدار بر آمده، از انتهای دم شیر در صورت فلکی اسد، سربیک اژدها بیرون زده، از شاخک‌های خرچنگ در صورت فلکی سرطان سر چهار بز خارج شده و بدن او هم به شکل دو خرگوش متقارن ترسیم گردیده است. بنابراین، احتمالاً این تصویرسازی‌ها با «نقش واق» به‌نوعی مرتبط بوده است. فیلیس آکرمن با اشاره به سابقه نقش درخت سخنگو در هنر

تصویر ۱۲: سرهای چهار خرگوش در ترکیب با حرف «د» یا «ه» طراحی شده‌اند، برشی از مشربیه تصویر ۱۱، نمای بالای شانه، متن کتیبه در تصویر برش خورده، و الدوله و السعاده و العنایه (Allen, 1982: 49).

آزند در پژوهشی، ریشه این تزیینات را به درخت وقواق نسبت داده و درباره آن چنین نوشته است: با ورود سلجوقیان به ایران و رویکرد آن‌ها به نقش‌مایه‌های طبیعی از جمله تصاویر آرمانی انسان، حیوان، گل و گیاه و درخت، هنرمندان درخت افسانه‌ای «وقواق» را بهترین وسیله برای

آزند در پژوهشی، ریشه این تزیینات را به درخت وقواق نسبت داده و درباره آن چنین نوشته است: با ورود سلجوقیان به ایران و رویکرد آن‌ها به نقش‌مایه‌های طبیعی از جمله تصاویر آرمانی انسان، حیوان، گل و گیاه و درخت، هنرمندان درخت افسانه‌ای «وقواق» را بهترین وسیله برای

۱. پیچش‌های گیاهی با نقوش حیوانی، ۲. تزیین انتهای

۱. پیچش‌های گیاهی با نقوش حیوانی، ۲. تزیین انتهای

حروف [کتیبه‌ها] با نقوش انسانی. آنه ماری شیمیل در مقاله‌ای با عنوان «شعر و خوشنویسی: ملاحظاتی دربارهٔ رابطهٔ آن‌ها در فرهنگ ایرانی» می‌نویسد: «کتیبه‌های سخنگو به دست هنرمندانی آشنا به خوشنویسی و نگارگری منحصرأ برای فلزکاران خراسانی و موصلی ابداع شده است. آن‌ها خطوط کوفی یا نسخ را توأم با آرایش حروف با سر انسان یا حیوان بسط دادند و یا حروف را به شکل‌های غریب درآوردند» (Kamandlu, 2015: 79).

در مرکبدان تصویر ۱۳، کتیبه‌ای انسان‌نما^۱ و جانورسان^۲ نقش شده که بیشتر به یک داستان مصور، شباهت دارد. در این زاویه از ظرف که عبارت «العز و الاقبال» قابل خواندن است، جانورانی همچون شاهین، هارپی، اژدها و خرگوش با حروف عین، واو، قاف، ب و لام درهم‌آمیخته شده‌اند. حروف در صعود به انسان‌هایی تبدیل شده که در حال جشن و پایکوبی هستند. جانوران به‌گونه‌ای به تصویر کشیده شده‌اند که گویی زیر پای انسان‌ها در حال حرکت هستند.

تصویر ۱۳: پیوند جانوران با حروف کتیبه، مرکبدان مرصع‌کاری شده با نقره، خراسان، قرن ۶ق، مجموعه هنر سات‌بیز (URL5)

جانوران در تلفیق با نقوش اسلیمی: صحنه‌های تعقیب و گریز جانوران در پیوند با نقوش گیاهی از تصویرسازی‌های منحصربه‌فرد ظروف فلزی این دوران است. در تحقیقاتی که پیرامون این صورت‌های تلفیقی صورت گرفته، نام این نقوش را واق و ریشهٔ آن درخت سخنگو معرفی شده است:

نقوش تزینی و تجریدی واق را می‌توان گونهٔ تغییر شکل داده و تکامل‌یافته‌ای از میوه‌های درخت سخنگو دانست که جنبهٔ تزینی و آرایه‌ای به خود گرفته و در ظاهر، از ریشهٔ اصلی خود یعنی درخت سخنگو فاصله گرفته‌اند. این حالت زمانی بیشتر مشخص می‌شود که کتیبه‌های خطی با سرهای حیوانی و انسانی به وجود می‌آیند. در واقع در این شیوه، فرم‌های گیاهی جای خود را به خطوط کتیبه‌ای می‌دهد (Taheri, 2011: 52).

درخت سخنگو بر اساس نوشته‌های جغرافیدانان مسلمان، ریشه در تمدن‌های هند یا چین دارد. در برخی از منابع علمی و ادبی همچون تحقیق ماللهند تألیف

ابوریحان بیرونی و شاهنامهٔ فردوسی، درختی با این خصوصیات آمده، اما ماهیت و شکل آن به‌روشنی مشخص نشده است. همچنین در برخی از آثار هنرهای صناعی از جمله فلزکاری خراسان در سده‌های ۷-۶ق می‌توان نقوش گیاهی و کتیبه‌ای را مشاهده نمود که مشابهت‌های بسیاری با این تعریف دارند (Kamandlu, 2015: 76). مهم‌ترین عامل ورود درخت سخنگو به هنر تزینی، دانشمندان و شاعران مطرح ایرانی در عصر غزنویان بوده‌اند. به‌احتمال زیاد، شاهنامهٔ فردوسی در همه‌گیر شدن نقش درخت سخنگو تأثیر بیشتری داشته است. فردوسی در ۴۰۰ق، غنی‌ترین منبع تصویری را برای هنرمندان ایرانی تا دوران معاصر پدید آورد. در میان داستان‌های شاهنامه، حکایت «رسیدن اسکندر به درخت گویا» مورد توجه نگارگران و طراحان نقوش سنتی قرار می‌گیرد (Kamandlu, 2015: 78).

1 Anthropomorphic inscription

2 Zoomorphic inscription

تصویر ۱۴: گرفت‌وگیر، برشی از سطح یک قلمدان، قرن ۶ق، مرصع شده با مس، نقره و ماده سیاه، مجموعه خلیلی (URL6)

نقوش برجسته جانوری

چشمگیرترین نقش برجسته‌های جانوری را می‌توان بر مشربه‌های استوانه‌ای و پایه شمعدان‌های مخروطی مشاهده نمود. جانورانی چون شیر، شاهین، گاو، اسب و هارپی به‌صورت برجسته‌کاری شده بر شانه، گردن و آبریز مشربه‌ها و همچنین شانه و بدنه شمعدان‌های این دوران برجسته‌سازی شده‌اند (تصاویر ۱۵-۱۸).

در تزیینات سطح یک قلمدان در تصویر ۱۴، نقوش واق دیده می‌شود که شامل تعقیب و گریز سگ‌شکاری و خرگوش است. در برخی از قسمت‌ها به‌جای سر خرگوش از سر بز استفاده شده است. همچنین، سر پندگانی شبیه مرغابی در انتهای فرم‌های گیاهی مشاهده می‌شود که فضاهای خالی را پوشش داده‌اند.

تصویر ۱۵: راست: شیری نشسته بر آبریز مشربه. وسط: دو شیری گردن مشربه را به دندان گرفته. چپ: نمای کلی مشربه، برنج مرصع‌کاری شده، خراسان، قرن ۷-۶ق، ارتفاع ۳۹٫۴ cm، موزه متروپولیتن (URL7)

گردیده است (تصویر ۱۶-راست). تعداد آن‌ها ۲۴ عدد است، چراکه معمولاً تعداد شیار این نوع از مشربه‌ها ۱۲ عدد بوده که در هر شیار یک جفت هارپی کار شده است. در حجم‌نمایی این جانور بدن و پاها به سطح ظرف نزدیک‌تر است، اما سرها با فاصله بیشتری برجسته‌تر به نظر می‌رسند. همچنین، بر بدنه این ظرف، عقاب‌هایی با بال‌های گشوده در حال محافظت مشاهده می‌شوند که در هر شیار، یک عقاب کار شده است (تصویر ۱۶-چپ).

از رایج‌ترین نقوش برجسته، شیری است که گردن یک مشربه را به دندان گرفته است (تصویر ۱۵-وسط). این الگو در بسیاری از مشربه‌های استوانه‌ای این دوران مشاهده می‌شود و ظاهراً جنبه نمادین دارد. اگر این مشربه‌ها را انتزاعی شده یک حیوان فرض کنیم، شیر در حال گاز گرفتن گردن آن خواهد بود. ممکن است این تصویرسازی از صحنه قربانی گاو در آیین مهر الهام گرفته شده باشد. بر دهانه آبریز مشربه تصویر ۱۵، احتمالاً شیری نشسته قرار دارد (تصویر ۱۵-راست). بر شانه این ظرف هارپی‌هایی جفت شده، برجسته‌سازی

تصویر ۱۶: راست: ردیفی از هارپی‌ها به صورت نقش برجسته بر شانه مشربه. چپ: ردیفی از عقاب‌ها با بال‌های گشوده به صورت نقش برجسته بر شکم همان مشربه، خراسان، قرن ۷-۶ق، موزه متروپولیتن، ارتفاع ۴،۴ cm (URL7)

تصویر ۱۷: دو ردیف از شیرهای نشسته بر شانه و بدنه یک شمعدان، خراسان، قرن ۶ق، گالری هنری فریر (URL8)

دارند. با این وجود، اندام آن‌ها واقع‌گرایانه‌تر طراحی شده است (تصویر ۱۷).

در شمعدانی مرصع شده که بر شانه و بدنه آن ردیفی از شیرها نشسته‌اند، بازنمایی ویژه‌ای در چهره شیرها مشاهده می‌شود، به گونه‌ای که گویی شخصیتی دوستانه یا مضحک

تصویر ۱۸: راست: نقوش برجسته هارپی، برشی از شانه مشربه. وسط: نقش برجسته شاهین‌باز، برشی از گردن مشربه. چپ: نمای کامل مشربه، خراسان، احتمالاً هرات، قرن ۶ق، برنج، مرصع شده با نقره، ارتفاع ۴۴،۸ cm، موزه مودنا، ایتالیا (Canby, 2016: 143)

مشربه، شاهینی روی دست یک سوارکار به صورت برجسته و با جزییات و دقت بالا اجرا شده، همچنین لباس سوارکار، دُم بسته اسب و تزیینات آن مناسب شکار است (Canby, 2016: 143).

متعلقات جانوری

این متعلقات حجم‌هایی جانوری‌اند که با اجزاء ظرف از جمله دسته، پایه، در، قفل، آبریز و غیره، به نوعی در ارتباط هستند

در مشربه‌ای دیگر که بیست و چهار هارپی بر شانه آن نشسته‌اند، نقش برجسته‌ای بر گردن دارد که بسیار کمیاب است (تصویر ۱۸). شیلا کن‌بای در کتاب *دیوان و کیهان* در مورد این مشربه نوشته است: این ظرف در شکل و فن ساخت، گونه‌ای از مشربه‌های خراسان به ویژه هرات را نشان می‌دهد؛ جایی که مکتب پرآوازه مرصع‌کاری فلزات در قرن ۱۲م در آن توسعه پیدا کرد و تا ۱۲۲۰م [۵۹۸ق] به شکوفایی رسید. مشخصه فلزکاری هرات نقش برجسته‌های حیوانی و فیگورهای تأکید شده در ترکیب است. در طرفین گردن این

شکل ایستاده (تصویر ۲۴). گاهی این اجزاء جانوری به نحوی هوشمندانه تغییر فرم داده و به قالب دستگیره یا آبریز درآمده است. در تصویر ۲۱، مشربه‌ای مخروطی مشاهده می‌شود که دستگیره‌ای دارد به شکل جانوری اغراق‌آمیز که ظاهراً بر بدنه خود که انتزاعی شده فرم گاو است حمله‌ور گشته. این صحنه تداعی‌گر حمله نمادین شیر بر گاو در اعصار گذشته است.

(تصاویر ۱۹-۲۴). این متعلقات از دو جنبه قابل بررسی هستند.

متعلقات کاربردی: بخش‌هایی از اجزای کاربردی ظروف مانند در، پایه، دسته و قفل که در قالب جانوری کوچک ساخته شده‌اند. به‌عنوان مثال، قفل صندوقچه‌ای به فرم عقاب‌هایی با بال‌های گسترده ساخته شده (تصویر ۱۹)، پایه یک چراغ در قالب نیم‌تنه گربه‌سان شکل گرفته (تصویر ۲۰) یا برخی از ظروف دری دارند که دستگیره آن پرنده‌ای است به

تصویر ۱۹ (راست): صندوقچه برنجی با قفل‌هایی به فرم عقاب، مرصع شده با نقره، خراسان، قرن ۶ق، مجموعه سات‌بیز (URL9)

تصویر ۲۰ (چپ): پایه‌های چراغ در قالب نیم‌تنه گربه‌سان، قرن ۶ق، خراسان، مجموعه خلیلی (URL10)

تصویر ۲۱: مشربه با بدنه مخروطی و دسته جانورسان، خراسان، قرن ۶ق، موزه متروپولیتن (URL11)

قُبّه برخی از خوردن‌های استوانه‌ای شکل که سقفی گنبدی دارند، پرنده‌ای ساکن و موقر نشسته است. در برخی دیگر از ظروف یک هارپی یا عقاب در حال شکار خرگوش دیده می‌شود.

متعلقات تزئینی: در این حالت حجم جانوری جنبه کاربردی ندارد، اما به اجزاء کاربردی ظرف متصل هستند. به‌عنوان مثال، بر دسته برخی از مشربه‌ها، جام‌ها و چراغ‌ها پرنده‌ای کوچک ایستاده است (تصویر ۲۴-۲۲)، همچنین بر

تصویر ۲۲ (راست): پرنده‌ای نشسته بر دسته یک مشربه، خراسان، قرن ۶ ق، موزه ویکتوریا آلبرت ([URL12](#))

تصویر ۲۳ (وسط): پرنده‌ای نشسته بر دسته چراغ روغنی، خراسان، قرن ۶ ق، مجموعه خلیلی ([Khalili, 1990:123](#))

تصویر ۲۴ (چپ): جانوری نشسته بر دسته و پرنده‌ای بر در ظرف، خراسان، قرن ۷ ق، مجموعه سات‌بیز ([URL13](#))

ظروف جانوری

پژوهشگری در مورد شکل عودسوزهای این دوره بر این عقیده است: گویاترین قطعات این مجموعه، بخورسوزها هستند. برخی از قطعات، ظاهراً شیر یا پرنده‌گان را نشان می‌دهد و با نوعی شوخ‌طبعی و سادگی کودکانه کار شده‌اند، گویی در جست‌وجوی بخشودگی برای ورود به حیثه‌هایی ممنوعه بوده‌اند. حتی از انعطاف‌پذیرترین فقیهان هم انتظار می‌رفته که با دیدن این مرغان خنده‌آور یا سلطان جانوران که به بچه شیر مفرغی کوچک و جسوری تبدیل شده و دود خوشبویی را از سوراخ‌های بینی یا بدن مشبکش بیرون می‌داده، لبخند بزنند! ([Pope, 2000: 2885](#)).

این ظروف مجسمه‌هایی کاربردی هستند که در قالب اندام یک جانور واقعی یا افسانه‌ای بازنمایی شده‌اند. معروف‌ترین ظروف جانوری این دوره شامل این موارد هستند. **بخوردان‌های گربه‌سان^۱**: این بخوردان‌ها به نحوی بازنمایی شده‌اند که تصور می‌شود حاصل تلفیق چند جانور مختلف هستند. پاهایی شبیه اسب، گردن و دُمی شبیه شیر و صورتی شبیه گربه دارند (تصاویر ۲۵-۲۸). بدن آن‌ها مشبک‌کاری شده و حفره‌هایی در چشم‌ها و دهان دارند که محل خروج بوی خوش عود است. سر حیوان طوری طراحی شده که مانند در یک ظرف برای ریختن عود و کُندُر، از تنه آن جدا می‌شده است.

تصویر ۲۵ (راست): بخوردان گربه‌سان، مشبک‌کاری شده، خراسان، ۵۷۷ هجری، ارتفاع: ۸,۵ cm، موزه متروپولیتن ([URL14](#))

تصویر ۲۶ (وسط): بخوردان به فرم یک حیوان استرلیزه شده، ایران، قرن ۶ هجری، موزه هنر کیولند ([Dury, 1970:95](#))

تصویر ۲۷ (چپ): بخورسوز کتیبه‌دار در قالب گربه‌سان، مرصع شده، قرن ۵ هجری، موزه آرمیتاژ ([Loukonine, 1966:107](#))

و مژین تقلیل داده‌اند. بدین ترتیب هنرمند از حق ویژه خداوندی برای آفرینش فاصله می‌گیرد. مقایسه کنید با سخن ابن عباس در اندرز یک نقاش: باید که تو جانوران را سر بریده ترسیم کنی تا به نظر زنده نیایند و سعی کنی آن‌ها را

هیلتن‌برند در کتاب هنر و معماری اسلامی در مورد بخوردان تصویر ۲۷، چنین نوشته است: ترس نهفته از شمایل! در لاغراندami و درنده‌خویی جانور مبالغه شده است، بدن را تهی ساخته و به سطحی کتیبه‌دار

1. Feline Incense burner

از خراسان می‌نویسد: تصاویر شکارهای شاهانه که نمادی از سلطه فرمانروایان بوده، بسیار مورد توجه قرار داشته است. این شکارها نمایش‌هایی سیاسی بودند که برای تأیید توانایی یک حاکم برای کنترل منابع طبیعی و مدیریت تشکیلات اقتصادی عظیم طراحی می‌شدند. شیرها و فیل‌ها افتخارآفرینان بودند، درحالی‌که یوزپلنگ‌ها و پندگان شکارچی، دستیارانی ارزشمند در تعقیب و گریز بودند (Macki, 2015: 132)

ظروف پرنده شکل: در میان بخوردان‌ها، پیه‌سوزها و روغندان‌های جانوری نمونه‌هایی مشاهده می‌شود که به شکل کبوتر، طاووس، قرقاول و یا عقاب ساخته شده‌اند (تصاویر ۲۲-۲۸). معمولاً بدن پرنده، مشبک‌کاری شده و در برخی نمونه‌ها پاهای پرنده برای حفظ تعادل به شکل سه‌پایه ساخته شده است. بخوردان تصویر ۳۰، ترکیبی از سه گربه‌سان و یک پرنده بوده که جزو نمونه‌های کمیاب این مجموعه است.

شبهه گل‌ها به نمایش درآوری (Hillenbrand, 2007: 91)

بزرگ‌ترین بخوردان جانوری این دوران که جایگاهی ویژه در موزه متروپولیتن دارد، متعلق به خراسان است (تصویر ۲۵). فریه در وصف این بخوردان و صاحبش چنین نوشته است: این بخوردان متعلق به محمد گلاب‌فروش بوده که حدود سال‌های ۵۷۰ هجری در خانه‌ای اعیانی در محله نوکیسه‌های شهر طیبات [تایباد فعلی] خراسان می‌زیسته است. بهای انباشتن این هیکل با عود یا گندر می‌بایست گراف بوده باشد. حیثیت و حشمت گلاب‌فروش را تصور کنیم که نه تنها ثروت کافی برای پُر کردن شکم این مخلوق درشت پیکر و پرمدها را داشته، بلکه هر از گاهی از عهده به آتش کشیدن محتوای گران‌بهای درونش نیز برمی‌آمده است (Ferrier, 1995: 171).

بنابراین، احتمالاً یکی از اهداف مهم ساخت این بخوردان‌ها ابزاری برای نمایش قدرت و اقتدار صاحبانشان بوده است. مکی در کتاب *سمبل‌های قدرت* با اشاره به بخوردانی جانوری

تصویر ۲۸ (راست): بخوردانی در قالب طاووس، قرن ۶ق، شرق ایران یا آسیای مرکزی، موزه متروپولیتن (URL15)

تصویر ۲۹ (وسط): بخوردانی در قالب طاووس، ایران، قرن ۶ق، موزه متروپولیتن (URL16)

تصویر ۳۰ (چپ): بخوردانی با ترکیب سه گربه‌سان و یک پرنده، قرن ۶ق، خراسان، موزه اورشلیم (URL17)

تصویر ۳۱ (راست): چراغ سه شعله به شکل طاووس، مرصع شده با نقره و مس، خراسان، قرن ۶ق، موزه متروپولیتن (URL18)

تصویر ۳۲ (چپ): روغندان برزی به شکل کبوتر، مرصع شده با نقره، قرن ۶ق، طول: ۱۴ cm، موزه متروپولیتن (URL19)

مشربه‌های جانوری (آکوامانیل)^۱

این مشربه‌ها در قالب جانوران مختلف بازنمایی شده‌اند، گاهی به صورت واقع‌گرایانه و گاهی انتزاعی. از رایج‌ترین مشربه‌های این دوره، مشربه‌های مخروطی هستند که سری شبیه گاو دارند و بدنه آن‌ها به شدت انتزاعی شده است (تصویر ۲۵)، اما برخی دیگر به طور کامل انتزاعی هستند (تصویر ۳۳). تصاویر شماره ۳۲ تا ۳۵، تغییر این مشربه‌ها را به سمت انتزاعی‌تر شدن نشان می‌دهد. ملکیان شیروانی در کتاب *فلزکاری اسلامی از جهان ایرانی*^۲ مشربه تصویر ۳۵ را مشربه‌ای با سرگاو نر^۳ یاد کرده که ساخت آن شیوه‌ای رایج در قرن‌های ۶-۵ ق بوده است. «در ایران باستان، شاخ گاو ماده، علامت رسالت، عقل و خورشید یا ماه بوده است. ریتون‌ها

و ساغرهای نقره‌ای که مربوط به دوره اشکانیان بوده و از مقبره هفت‌برادران به دست آمده است به ساغرهای شاخی شکل مشهورند» (Dadvar, 2011: 64).

پوپ در کتاب *شاهکارهای هنر ایران* درباره ظروف جانوری این دوره می‌نویسد: «بر طبق سنت‌های کهن، هنوز شکل ظروف به صورت‌های تمثیلی درمی‌آمد، مانند آفتابه‌ای که به شکل گاو نر است (تصویر ۳۴). این امر، یادگار شیوه ماقبل تاریخ و مبتنی بر این عقیده است که نوشیدن از ظرف‌هایی که به شکل یکی از جانوران نیرومند ساخته شده، نیروی آن جانور را به انسان منتقل می‌کند» (Pope, 2000: 83).

تصویر ۲۳ (راست): مشربه کتیبه‌دار، مرصع‌کاری شده، خراسان، ارتفاع ۱۴٫۸ cm، موزه لوور، پاریس (URL20)

تصویر ۳۴ (وسط): تنگ مفرغی کنده‌کاری شده، قرون ۶-۵ ق، ارتفاع ۲۸ cm، موسسه هنری شیکاگو (Pope, 2000: 113)

تصویر ۳۵ (چپ): آکوامانیل، ۴۹۲-۳۹۰ ق، ارتفاع ۱۹ cm، موزه ویکتوریا آلبرت (Melikian-Chirvani, 1982: 52)

دارد، جنبه نمادین پیکره شیر و گاو به عنوان تجسمی از کیفیت وجودی آن‌هاست. با وجود اینکه شیر حالت هجومی دارد و کوهان گاو را با دندان و پنجه‌هایش می‌فشارد، اما هیچ‌گونه مقاومتی از سوی گاو مشاهده نمی‌شود و بدون اضطراب به گوساله شیر می‌دهد (Zabihullah Zadeh, 2006: 100-101).

یکی از زیباترین مشربه‌های آکوامانیل، گاو است که شیری بر پشت او جهیده و کوهانش را به دندان گرفته است (تصویر ۳۶).

بسیاری از مورخان حمله شیر به گاو را غلبه گرما بر سرما دانسته‌اند و برخی دیگر آن را پیروزی نیروهای خیر بر اهریمنی نقل کرده‌اند. آنچه در این مجسمه از نظر نمادین اهمیت

1. Aquamanile

2. Islamic metalwork from the Iranian world, 8-18th centuries

3. Bull-headed ewer

تصویر ۳۶ (راست): آگوامانیل برنجی در قالب گاو، احتمالاً خراسان، محرم ۶۰۲ ق، موزه هنر سانفرانسیسکو (Piotrovsky, 2004: 89)

تصویر ۳۷ (وسط): آگوامانیل در قالب کبوتر، ایران، حدود ۶۹۹-۴۰۱ ق، موزه ملی باستان‌شناسی مادرید (URL21)

تصویر ۳۸ (چپ): مشربه پرنده، خراسان، حکاکی و مرصع‌کاری با نقره، قرن ۶ ق، ارتفاع ۲۲٫۸ cm، مجموعه خلیلی (URL22)

نتیجه‌گیری

مشربه‌ها و شمعدان‌های خراسان مشاهده می‌شود. جانورانی چون شیر، شاهین، عقاب و هاری از رایج‌ترین جانوران این مجموعه هستند. این جانوران غالباً به صورت ردیفی تکرار شونده و گاه متقابل دورتادور بدنه ظرف را در برگرفته‌اند. معمولاً بدن و پاهای جانور به سطح ظرف نزدیک‌تر است، اما سر با فاصله قابل توجهی برجسته‌نمایی شده است. ۳. متعلقات جانوری: مجسمه‌هایی کوچک هستند که با اجزاء ظروف از جمله دسته، پایه، در، آبریز، قفل و غیره پیوند خورده‌اند. بنابراین، به دو صورت قابل ارائه‌اند. متعلقات کاربردی: در این حالت اجزاء کاربردی ظروف مانند دسته مشربه‌ها و دیگچه‌ها، پایه چراغ‌ها، قفل صندوقچه‌ها به فرم اندام یک جانور طراحی شده‌اند. متعلقات تزئینی: در این حالت حضور جانور بیشتر جنبه تزئینی دارد. به‌عنوان مثال، پرنده‌ای بر دسته برخی از مشربه‌ها، پیه‌سوزها و یا جام‌ها ایستاده است. ۴. ظروف جانوری: این ظروف مجسمه‌هایی کاربردی هستند که در قالب اندام یک جانور ساخته شده‌اند. پیه‌سوزها و روغندان‌های پرنده‌ای شکل، بخوردان‌های جانورسان و همچنین مشربه‌ها جانوری از این گروه هستند.

همچنین، نتایج نشان می‌دهد که جانوران در ظروف فلزی این دوران به دلیل شیوه خاص بازنمایی تا حدودی مبهم، تلفیقی و ساده‌شده به تصویر کشیده شده‌اند، در نتیجه شناسایی تمام گونه‌های جانوری امکان‌پذیر نیست. اگر با تکیه بر برخی خصوصیات ظاهری، نام جانورانی که تا حدودی قابل شناسایی هستند به این فهرست اضافه شود، می‌توان فهرستی تقریبی از آن‌ها ارائه داد که نتیجه آن چنین است:

حضور چشمگیر جانوران بازنمایی شده در ظروف فلزی این دوران از اهمیت نمادین و زیباشناسانه آن‌ها حکایت دارد. در گروهی از این ظروف، گستردگی حضور جانوران چنان چندلایه است که در یک نگاه اجمالی نمی‌توان همه جزئیات آن را به درستی درک نمود. در برخی از ظروف سفارشی - به‌ویژه مشربه‌های استوانه‌ای - تمام سطح ظرف، منقوش به تصویر صدها جانور درهم‌تنیده شده است. چگونگی بازنمایی گونه‌های مختلف جانوری تداوم سنت‌های باستان به‌ویژه ساسانی را به‌وضوح نشان می‌دهد. محدودیت تصویرسازی انسان و جانوران که با ظهور اسلام آغاز شده بود، موجب نشد فلزکاران خراسان از دنیای جانوران غافل شوند، بلکه شیوه‌ای از بازنمایی را رایج نمودند که علاوه پشت سر نهادن هوشمندانه محدودیت‌ها، مسیری خلاقانه را پیش پای آن‌ها نهاد که از خصوصیات انتزاعی ویژه‌ای برخوردار است. نتایج نشان می‌دهد این جانوران به چهار فرم کلی در ظروف فلزی این پژوهش بازنمایی شده‌اند:

۱. تصویرسازی‌های جانوری: در این شیوه، نگاره‌هایی از جانوران واقعی و افسانه‌ای بر قسمت‌های مختلف ظروف به تصویر کشیده شده‌اند. این نگاره‌ها با فنون مختلف به‌ویژه مرصع‌کاری بر سطح فلز نقش بسته‌اند. فرم‌های گوناگون این تصویرسازی‌ها را می‌توان چنین دسته‌بندی نمود: جانوری محصور در قاب، جانوران متقارن هم، جانوران تکرار شونده، جانوران در برج‌های فلکی، جانوران در ترکیب با کتیبه‌ها، جانوران در ترکیب با نقوش اسلیمی. ۲. نقش برجسته‌های جانوری: این برجسته‌سازی‌ها بیشتر بر بدنه تعدادی از

statues during 6th to 8th centuries after Hijrah. *Journal of Comparative Art Studies*, 7(13), 47-62. [in Persian]
<http://dorl.net/dor/20.1001.1.23453842.1396.7.13.7.1>

Hillenbrand, R. (2000). *Islamic art and architecture*. London: Thames and Hudson. [in Persian]

Hasan, Z. M. (2009). *The Art of Iran in the Islamic Era* (I. Aghlidi, Trans.). Seday-e Moaser Publications (2nd ed.). [in Persian]

Khalili, Nasser: *A selection of Islamic art at the Brunei Museum*, Publisher: The Museum, Bandar Seri Begawan, 1990

Khezri, M. M., & Chareie, A. R. (2017). Study of the Scripts and Decorations of the Kufic and Thuluth Inscriptions on Iranian Metal Containers in Seljuk Territory. *Journal of Greater Khorasan Studies*, 25. [in Persian]
<https://dorl.net/dor/20.1001.1.22516131.1395.6.25.3.9>

Kamandlu, H., & Rajabi, M. A. (2015). Examination of Inscriptions and Talking Trees in Khorasan Metalwork from the 6th and 7th Centuries AH. *Journal of Greater Khorasan*, 6(20), [in Persian]
<https://dorl.net/dor/20.1001.1.22516131.1394.5.20.5.4>

Loukonine, V. (1996). *Lost treasures of Persia: Persian art in the Hermitage Museum*. New York: Harry N. Abrams.

Melikian-Chirvani, A. S. (1982). *Islamic metalwork from the Iranian world, 8-18th centuries* (Victoria and Albert Museum catalogues). London: Victoria and Albert Museum.

Mackie, L. W. (2015). *Symbols of power: Luxury textiles from Islamic lands, 7th-21st century*

National Conference on Iranian Studies (2004). *Proceedings of the First National Conference on Iranian Studies*. (Volume 2). Tehran: Iranology Foundation. [in Persian]

Piotrovsky, M. B., & Rogers, J. M. (2004). *Heaven on Earth: Art from Islamic lands; Works from the State Hermitage Museum and the Khalili Collection*. Prestel Pub.

جانوران واقعی شامل شیر، گربه، سیاه‌گوش، یوزپلنگ، گاو، بز، خرگوش، سگ شکاری، روباه، شتر، اسب، آهو، گوزن، غاز، اردک، کبوتر، خروس، قرقاول، طاووس، عقاب، شاهین، ماهی، خرچنگ و عقرب و جانوران افسانه‌ای شامل هاری، ابوالهول، شیردال و اژدها.

فهرست منابع

Allan, James W. (1982). *Islamic metalwork: The Nuhad Es-Said Collection*. Abed Dost, H., & Kazempour, Z. (2010). *Continuation of presence of ancient sphinxes and harpeys in the art of islamic era*, *Negre Analytical-Research Quarterly*, 4(13), 81-92. [in Persian]
<https://www.sid.ir/paper/142957/fa> [in Persian]

Āzhand, Y. (2009). The principle of "waq" in Iranian painting. *Journal of Fine Arts, Visual Arts(HONAR-HA-YE-ZIBA)*, 1(38), 14-5. [in Persian]
<https://dorl.net/dor/20.1001.1.22286039.1388.1.38.1.0>

Baworth, C. M., D'Arcy, D. L., Dewald, G. L., Rogers Kahen, A., Lambton, K. A., & Hillenbrand, C. E. (2001). *The Seljuqs of Anatolia: A military history* (Y. Ajjand, Trans.). Istanbul: T&T Press. [in Persian]

Canby, S. R., Beyazit, D., Rugiadi, M., & Peacock, A. C. S. (2016). *Court and cosmos: The great age of the Seljuqs*. The Metropolitan Museum of Art; Yale University Press.

Du Ry, C. J. (1970). *Art of Islam*. New York: Harry N. Abrams.

Dadvar, A. Q. (2011). *Myths and Symbols of Iran and India in Antiquity*. Al-Zahra University. (2nd ed.). [in Persian]

Eivoghi; Research: Dr. Behrouz Emani, Seyed Mohammad Hossein Marashi (2016). *Warqeh and Golshah*. Dr. Mahmoud Afshar Publications. [in Persian]

Encyclopedia of Art. (n.d.). *Representational Art*. Retrieved from <http://www.visual-arts-cork.com/>

Ferrier, R. W. (1989). *The Arts of Persia*. Yale University Press. [in Persian]

Hosseini, H. (2017). Introduction to recognition of Iran's zoomorphic ceramic

URL 4:

https://www.britishmuseum.org/collection/object/W_1885-0711-1-a

URL 5:

<https://www.sothebys.com/en/auctions/ecatalogue/2015/arts-islamic-world-115220/lot.186.html>

URL 6:

<https://www.sothebys.com/en/auctions/ecatalogue/2015/arts-islamic-world-115220/lot.186.html>

URL 7:

<https://www.metmuseum.org/art/collection/search/450513>

URL 8:

<https://asia.si.edu/object/F1951.17/>

URL 9:

<https://www.sothebys.com/en/auctions/ecatalogue/2011/arts-of-the-islamic-world/lot.200.html>

URL 10:

https://www.khalilicollections.org/all-collections/accession-print/?post_id=321

URL 11:

https://www.khalilicollections.org/all-collections/accession-print/?post_id=321

URL 12:

<https://collections.vam.ac.uk/item/O76910/ewer-unknown/>

URL 13:

<https://www.sothebys.com/en/auctions/ecatalogue/2006/arts-of-the-islamic-world-106220/lot.80.html>

URL 14:

<https://www.metmuseum.org/art/collection/search/140008346?rpp=60&..>

URL 15:

<https://www.metmuseum.org/art/collection/search/140014631?img=2>

URL16:

<https://www.metmuseum.org/art/collection/search/452378?ft=seljuq&offset=0&rpp=40&pos=15%201/4>

URL 17:

<https://www.imj.org.il/en/collections/370909-0>

URL 18:

<https://www.metmuseum.org/art/collection/search/454047>

URL19:

Pope, A. U. (2000). *Masterpieces of Persian art (4th ed.)*. Tehran: Scientific and Cultural Publications (Translated by P. N. Khanlari). [in Persian]

Pope, A. U., & Ackerman, P. (2000). *A survey of Persian art* (Translated by N. Daryabandari). Tehran: Scientific and Cultural Publications. [in Persian]

Soucek, P., et al. (2006). *Art and Literature of Iran*. (Y. Ajdand, Trans.). Tehran: Moli Publications. [in Persian]

Shepherd, R. (2014). *1000 Symbols in Art and Mythology*. (A. Bidarbakhti, & N. Lavassani, Trans.). Nashr-e Ney. [in Persian]

The Metropolitan Museum of Art, Department of Islamic Art (2001). *Figural representation in Islamic art*. [https://www.metmuseum.org/toah/hd/figs/hd_figs.htm]

Taheri, A. R. (2011). The Sacred Tree, the Talking Tree, and the Formation of the Waq Role, *Bağ-e Nazar Quarterly*, 8(19). https://www.bagh-sj.com/article_719.html. [in Persian]

Tanavoli, P. (2013). *History of Sculpture in Iran*. Chap va Nashr Nazar. [in Persian]

Zabihullah Zadeh Samakoush, M. R., & Khazai, M. (2006). Metal Volumes from the Early Islamic Period to the Late Seljuk Period. *Journal of Islamic Art Studies*, 2(4), 85-102. <https://www.sid.ir/paper/136837/fa>. [in Persian]

Zoomorphic (2021). In: *Encyclopedic Dictionary of Archaeology*. Springer, Cham

https://doi.org/10.1007/978-3-030-58292-0_260059

URL 1:

<https://www.clevelandart.org/print/art/1966.22>

URL 2:

<https://www.sothebys.com/en/auctions/ecatalogue/2011/arts-of-the-islamic-world/lot.193.html>

URL 3:

<https://www.sothebys.com/en/auctions/ecatalogue/2013/arts-of-the-islamic-world-113220/lot.137.html>

https://www.metmuseum.org/art/collection/search/140004997?rpp=60&pg=3&ao=on&ft=* &deptids=14&when=A.D.+1000-1400&where=Iran&what=Metal&img=1

URL 20:

<https://collections.louvre.fr/ark:/53355/c1010320118>

URL 21:

<https://legionofhonor.famsf.org/aquamanile>

URL 22:

https://www.khalilicollections.org/all-collections/accession-print/?post_id=368